

Prameny historické topografie

Pramenná základna topografie je velmi široká a zahrnuje prameny několika typů:

Prameny písemné

Písemné prameny představují nejdůležitější zdroj informací pro topografii, protože obsahují jména lokalit. Hlavní množství tvoří písemnosti úřední provenience, ale bez významu nejsou, zejména pro nejstarší období, ani prameny narativní. Ty mohou přinášet první zmínky o lokalitách nebo jiné podrobnosti, které mohou charakterizovat území státu, případně jeho části, či hranice.

Písemnosti úředního charakteru pomáhají lokalizovat místa, rekonstruovat osídlení, jeho hustotu i strukturu, zaznamenávají síť významných duchovních institucí (klášterů, kostelů) nebo jiných společenských či hospodářských zařízení (mlýny, dvory, hamry atd.). Umožňují tak učinit si představu o správních, církevních, hospodářských i komunikačních poměrech sledovaného území.

Pro starší dobu máme k dispozici jednotliviny (listiny, případně listy), které lze kombinovat s již zmíněnými narativními prameny. Později lze využít i doklady hromadné povahy, jež přinášejí informace vztahující se k jistému celku (zejména panství) a právě proto zajímavé, neboť zaznamenávají stav tohoto území v jednom nebo více parametrech, navíc fixovaného k pevnému datu. To není pro topografii bez významu, protože tato data lze využít pro komparace s pozdějším stavem. Pod těmito prameny hromadné povahy si lze představit nejprve (od konce 13. století) urbáře, později zemské a dvorské desky, městské knihy nebo pozemkové knihy. Celého území státu (nebo historické země) se týkají katastry, první je pro Čechy berní rula (1654, Catastrum rollare), pro Moravu lánské rejstříky (1669–1679), které poskytují informace o osídlení Českých zemí po třicetileté válce. Propracovanější jsou další katastry, tereziánský, josefský a stabilní, které vznikaly během 18. a první poloviny 19. století. Zajímavé informace lze čerpat i z jejich přípravných a opravných fází, z fasí (daňová přiznání), z rektifikace a reambulace. Katastry vznikaly za účelem zdanění, takže zaznamenávají vše, co podléhalo daňové povinnosti. Jejich význam je právě v systematickosti utříděných údajů.

K písemným pramenům lze počítat i práce statistické, které vznikaly od konce 18. století, stejně jako ze stejné doby pocházející první místopisné příručky a topografické slovníky nebo lexikony. Vzhledem k tomu, že postupem času dochází ke ztrátě pramenů, mohou tyto staré práce obsahovat neznámé a zajímavé informace, protože jejich autoři ještě měli dnes ztracené doklady k dispozici. Je ovšem nutné reálnost těchto zmínek prověřovat a konfrontovat s jinými prameny, protože stejně tak staré topografie mohou uvádět ne-spolehlivé informace.

Tvary jmen lokalit v písemných pramenech odpovídají době jejich vzniku. Pro starší dobu je typické, že jsou mnohdy zkomolená. Písaři listin totiž zaznamenali jméno většinou podle toho, jak je slyšeli. Na tvar jména lokality v pramenu mělo jistě vliv i to, že mnozí z nich nemuseli být domácího původu, což lze předpokládat u mezinárodního prostředí duchovních institucí. Zejména tvary nejstarších zmínek různých lokalit mnohdy staví badatele před obtížně řešitelné problémy. Odlišný tvar dnešního názvu lokality může být způsoben i dalšími okolnostmi, totiž kolísáním mezi českým a německým pojmenováním nebo přejmenováním.

Prameny kartografické

Mapy přinášejí zobrazení celého státního útvaru nebo jeho částí. Významnou součástí mapy jsou zaznamenané a zobrazené lokality. Pro topografii mají význam tvary jejich jmen, ale také jejich zobrazení, tedy vzájemná poloha. Toho lze využít pro identifikaci sídla s neznámým jménem, jež je ale na staré mapě možné nalézt. Polohu a vztah ke známým lokalitám lze využít k úspěšnému ztotožnění se současným sídlem.

Prameny obrazové

Pro topografii mohou být přínosné i obrazové prameny, mezi něž lze zařadit veduty a různá jiná zobrazení sídel, jejich částí nebo jednotlivých budov či jejich komplexů (pohledy na hrady, zámky, kláštery). Ty mohou být zobrazeny samostatně, ale také jako součást výtvarného díla v jeho pozadí nebo rohu (např. na vhodném místě portrétu může být vymalováno sídlo). Vyobrazení měst se vyskytují jako doprovodná výzdoba také na některých mapách Českých zemí, pohledy na hrady a zámky tvoří ilustrace různých dobových historických děl, řada vedut měst se v 19. století stala součástí výučních listů. Od druhé poloviny 19. století jsou využitelné rovněž dobové fotografie, které zachycují stav zástavby před velkými hospodářskými změnami průmyslové revoluce.

Prameny hmotné (archeologické)

Hmotné prameny využitelné pro topografické účely představují archeologické nálezy a existující stavby. Archeologické nálezy obecně umožňují představu o proměnách osídlení sledovaného regionu v dobách před písemnými záznamy. Archeologie slovanského a středověkého období pomáhá konfrontovat hmotné prameny s písemnými, čímž přispívá k prohloubení znalostí o tehdejších dobách.

Terénní nerovnosti a jiné anonymní doklady činnosti člověka (valy, zářezy, zbytky opevnění, násypy atd.) dokládají umístění zaniklých osad, existenci bývalých komunikací nebo zmizelých vodních nádrží. Dokumentací hospodářské aktivity člověka jsou reliktů různých hamrů, mlýnů, skláren, dvorů, pecí na výrobu železa (vápna nebo kolomazi). Pozůstatky důlní činnosti představují pinky, těžební jámy, šachty a štoly.

Existující stavby, které se dochovaly z minulosti, spojují dávné písemné doklady s prokazatelnou existencí objektu i jeho bývalými funkcemi. Dochovaly se většinou

v představované podobě, jen výjimečně v původní (např. románské rotundy). Použité stavební prvky dokládají jejich vzhled a zachycují vývoj v čase, jenž je patrný z různých přestaveb, jimiž prošly. Stavební fáze historických objektů jsou mnohdy dokumentovány stavebně-historickými průzkumy, které často vznikají při příležitostech jejich restaurování.

Literatura:

Pro historickou topografii nebyla doposud sestavena žádná příručka. Základní definice může být převzata z topografií, které jsou primárně zaměřeny k jinému účelu (topografie vojenská, zeměpisná apod.). Existuje také jen velmi málo teoretických prací, které byly publikovány pouze časopisecky. Základní informace o různých typech pramenů jsou k dispozici v kompendiích příbuzných oborů, zejména geografických, pokud se týká místních jmen, je vždy dobré osvojit si základní terminologii toponomastiky.

Bartoš, Josef: K problematice historického místopisu Moravy a Slezska po roce 1848. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica* 4, 1963, s. 281–295

Bartoš, Josef: Historické místopisné příručky. *VVM* 33, 1981, s. 189–196

Bartoš, Josef: O historickém místopisu na Moravě. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica* 28, 1998, s. 161–164

Kašpar, Jaroslav: Vybrané kapitoly z historické geografie českých zemí a z nauky o mapách. (skripta FF KU) Praha 1990

Semotanová, Eva: Historická geografie českých zemí. Praha 2006

Šmilauer, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha 1963